

PETER
FRANKOPAN
PRIMA
CRUCIADĂ
CHEMAREA DIN
RĂSĂRIT

Traducere din limba engleză de
IRINA NEGREA

TREI

CUPRINS

Ilustrații / 11

Hărți / 13

Prefață și mulțumiri / 19

Introducere / 23

1. Criza din Europa / 35
2. Redresarea Constantinopolului / 48
3. Stabilitate în Răsărit / 64
4. Prăbușirea Asiei Mici / 79
5. În pragul dezastrului / 93
6. Chemarea din Răsărit / 110
7. Răspunsul Apusului / 125
8. Spre orașul imperial / 143
9. Primele întâlniri cu dușmanul / 164
10. Lupta pentru sufletul cruciadei / 184
11. Cruciada se destramă / 201
12. Consecințele Primei Cruciade / 214

Abrevieri / 236

Note / 239

Lecturi suplimentare / 279

Indice / 290

INTRODUCERE

Pe 27 noiembrie 1095, în orașul Clermont din centrul Franței, papa Urban al II-lea a rostit cu temeritate unul dintre cele mai vibrante discursuri din istorie. Își petrecuse săptămâna precedentă conducând un conciliu bisericesc, la care participaseră doisprezece arhiepiscopi, optzeci de episcopi și alți înalți clerici, înainte de a anunța că dorea să țină o cuvântare de o însemnătate deosebită, adresată credincioșilor. În loc să vorbească de la amvonul bisericii din Clermont, Urban a decis să dea glas predicii sale pe un câmp din apropiere, astfel încât toți cei care se adunaseră în așteptare să îl poată auzi.

Tabloul era spectaculos. La adăpostul unui lanț de vulcani stinși, cu cel mai impunător dintre acele domuri de lavă, Puy-de-Dôme, vizibil limpede la doar opt kilometri depărtare, papa alesese un decor grandios. Mulțimea ciulea urechile să îl audă, când acesta a început să vorbească în acea zi friguroasă de iarnă: „Frați preaiubiți“, a spus el, „eu, Urban, suveran pontif și din îngăduința lui Dumnezeu prelat al întregii lumi, am venit în aceste vremuri de stringentă necesitate la voi, slujitorii lui Dumnezeu de pe aceste meleaguri, ca un mesager în numele admonestării divine.“¹

Papa se pregătea să lanseze o zguduitoare chemare la arme, îndemnându-i pe bărbații cu experiență militară să străbată pe jos mii de kilometri până la Orașul Sfânt Ierusalim. Discursul său avea menirea de a informa și de a provoca, de a înflăcăra și de a mânia; de a stârni o reacție de o amploare fără precedent. Și este exact ceea ce a realizat. După nici patru ani, cavaleri apuseni erau campați lângă zidurile orașului unde Iisus Hristos fusese răstignit și se pregăteau să cucerească Ierusalimul în numele lui

Dumnezeu. Zeci de mii de oameni își părăsiseră locuințele și traversaseră Europa, îmboldiți de cuvintele lui Urban la Clermont și hotărâți să elibereze Orașul Sfânt.

„Vrem ca voi să aflați“, a exclamat papa în alocuțiunea sa de la Clermont, „întristătorul motiv care ne-a adus pe pământurile voastre, precum și porunca imperioasă, pentru voi și pentru toți credincioșii, care ne-a mânat pe noi aici.“ Zguduitoare vești ajunseseră până la el, a spus papa, atât de la Ierusalim, cât și din cetatea Constantinopol: musulmanii, „un popor străin și lepădat de Dumnezeu, cotropiseră ținuturile aparținând creștinilor, nimicindu-i și jefuind populația locală“. Mulți fuseseră omorâți cu brutalitate; alții fuseseră luați prizonieri și duși departe în captivitate.²

Papa a descris plastic atrocitățile care se săvârșeau în Răsărit de către „perși“ — termen prin care se referea la turci. „Dărâmă altare, după ce le pângăresc cu propriile scârnavii, îi circumcid pe creștini, iar sângele scurs îl toarnă fie pe altare, fie în vasele baptismale. Când li se năzărește să îi supună pe vreunii la o moarte efectiv dureroasă, le sfredelesc buricul, le smulg dinăuntru capătul mațelor, li-l leagă de un stâlp și, biciuindu-i, îi silesc să se învârtă în jurul acestuia până când, cu toate măruntaiele smulse din ei, se prăvălesc fără suflare la pământ. Alții, legați de ruguri, sunt împroșcați cu săgeți; pe alții îi atacă din nou, după ce i-au tras de gât întinzându-li-l în afară, și își scot săbiile ca să vadă dacă izbutesc să le rezeze grumazul dintr-o singură lovitură. Și ce să mai spun despre grozăviile pe care le fac cu femeile, căci e mai bine ca asemenea fapte să fie trecute sub tăcere decât să fie înșiruite cu de-amănuntul!“³

Urban nu a intenționat să informeze mulțimea care se strânsese, ci să o impulsioneze. „Nu eu, ci Dumnezeu vă încurajează, în calitate de trimiși ai lui Hristos, să îndemnați neconținut oamenii din toate categoriile, cavaleri, precum și pedestrași, bogați și săraci, ca degrabă să stârpească această josnică rasă de pe ținuturile noastre și să le vină în ajutor la timp locuitorilor creștini.“⁴

Cavalerii Europei aveau datoria să se ridice și să pornească temerar ca o oștire a lui Hristos, năpustindu-se cât de repede cu putință ca să apere Biserica din Răsărit. Trebuia să se formeze o linie de bătaie din cavaleri creștini și să înainteze năvalnic spre Ierusalim, izgonindu-i în calea lor pe turci. „Fie ca în cugetul vostru să vă strălumiți de frumusețea de a muri pentru Hristos în orașul unde El a murit pentru noi.“⁵ Dumnezeu îi binecuvântase pe cavalerii Europei cu o extraordinară pricepere în luptă, cu un măreț curaj și cu forță. Venise vremea, a spus papa, ca ei să

își folosească puterile, să răzbune pătimirile creștinilor din Răsărit și să elibereze Mormântul Sfânt, redându-l în mâinile credincioșilor.⁶

Diversele relatări privind spusele lui Urban la Clermont ne încredințează că discursul papei a fost cu adevărat o capodoperă oratorică, cu exortații meticolos cumpănite și cu exemple înspăimântătoare perfect alese pentru a oglindi jugul turcesc.⁷ În continuare, a descris răsplata care îi aștepta pe cei care se ridicau la luptă: toți oamenii care mergeau în Orient aveau să fie binecuvântați pe vecie. Toți erau încurajați să accepte această ofertă. Potlogari și tâlhari erau îndemnați să devină „ostași ai lui Hristos“, în timp ce aceora care până atunci se luptaseră cu frații și cu rubedeniile lor li se spunea să își unească acum forțele și să lupte legitim împotriva barbarilor. Tuturor celor care porneau în pelerinaj, însuflețiți de evlavie, și nu de patima banilor sau a gloriei, aveau să li se ierte toate păcatele. Citând cuvintele unui observator, era „un nou mod de a ajunge la mântuire“⁸.

Reacția la predica lui Urban a fost plină de exaltare. Din pieptul tuturor a răsunat strigătul: „*Deus vult! Deus vult! Deus vult!*“ — „Voia lui Dumnezeu! Voia lui Dumnezeu! Voia lui Dumnezeu!“ Mulțimea a ascultat cu nesaț ca să afle ce avea să spună papa în continuare. „Fie ca acesta să fie strigătul de război pentru voi în luptă, fiindcă a venit de la Dumnezeu. Când vă veți aduna laolaltă pentru a-l ataca pe vrăjmaș, acest strigăt trimis de Dumnezeu va fi strigătul tuturor — Voia lui Dumnezeu! Voia lui Dumnezeu!“⁹

Mulți dintre cei care au auzit cuvântarea papei au fost cuprinși de entuziasm, grăbindu-se spre casă pentru a începe pregătirile. Clerici s-au risipit în toate direcțiile pentru a răspândi mesajul, în timp ce Urban și-a asumat un program extenuant, străbătând Franța în lung și în lat pentru a propovădui expediția, trimitând scrisori vibrante în regiunile pe care nu avea timp să le viziteze. În scurtă vreme, întreaga Franță fremăta de febra plecării în cruciadă. Bărbați ca Raimond de Toulouse, una dintre cele mai puternice și mai bogate figuri din Europa, au fost de acord să participe; la fel și Godefroi, duce de Lorena, care era atât de plin de râvnă, încât înainte de a porni la drum a bătut monede inscripționate cu legenda „GODEFRIDUS IEROSOLIMITANUS“ — „Godefroi Ierusalimiteanul“.¹⁰ Vestea expediției la Ierusalim s-a propagat rapid și frenetic.¹¹ Și așa a pornit Prima Cruciadă.

Peste patru ani, la începutul lunii iulie 1099, ponosiți și răpănoși, însă formând o forță armată de neclintit, cavalerii au ocupat poziții lângă zidurile Ierusalimului. Cel mai sfânt loc al creștinătății urma să fie atacat și capturat de la musulmani. Mașini de război fuseseră construite și erau pregătite pentru asalt. Rugăciuni fervente fuseseră înălțate. Cavalerii erau pe punctul de a săvârși una dintre cele mai uimitoare fapte de vitejie și dârzenie din istorie.

Ambiția Primei Cruciade izvora cumva și din anvergura operațiunii propriu-zise. În trecut, armatele străbătuseră distanțe lungi și înfruntaseră toate potrivniciile sorții pentru a face cuceriri răsunătoare. Campaniile marilor generali ai Antichității, ca Alexandru cel Mare, Iulius Caesar și Belizarie, au arătat cum ținuturi întinse puteau fi înghițite de soldați disciplinați și bine conduși. Ceea ce diferenția însă cruciada era faptul că forțele apusene nu reprezentau o armată de cucerire, ci de eliberare. La Clermont, Urban nu i-a îndemnat pe cavaleri să ocupe teritoriile pe parcursul călătoriei lor spre est, beneficiind eventual de resursele regiunilor și orașelor nou cucerite; ci, mai degrabă, țelul era eliberarea Ierusalimului — și a bisericilor din Răsărit — de sub asuprirea așa-numiților păgâni.¹²

Lucrurile nu se dovediseră chiar atât de simple, totuși. Călătoria pe o distanță de mii de kilometri implicase cumplite greutăți și suferințe, ne-numărate pierderi de vieți omenești și sacrificii enorme. Din cei 70 000–80 000 ostași ai lui Hristos, care răspunseseră la chemarea papei, doar o treime a ajuns la Ierusalim. Legatul lui Urban, călătorind cu principalii conducători ai cruciadei și scriind o misivă adresată Romei în toamna anului 1099, a estimat că numărul supraviețuitorilor, în comparație cu cel al morților pieriți în lupte și răpuși de boli, era mai mic decât acesta din urmă, sugerând că mai puțin de zece la sută din cei care porniseră la drum au ajuns să vadă zidurile Orașului Sfânt.¹³

Pontius Rainaud și fratele său, Pierre, „prinți de viță nobilă”, de pildă, au fost uciși de hoți după ce au călătorit din Provence prin nordul Italiei și de-a lungul Coastei Dalmate; n-au reușit să ajungă nici măcar până la jumătatea distanței față de Ierusalim. Walter de Verve a ajuns considerabil mai departe, când într-o bună zi a plecat să caute hrană, împreună cu o ceată de cavaleri, lângă Sidon (în Libanul modern). Nu s-a mai întors niciodată. Poate a căzut într-o ambuscadă și a fost ucis; poate a fost luat prizonier și trimis captiv în străfundurile lumii musulmane, de unde nu s-a mai auzit niciodată de el; sau poate că a avut parte de un sfârșit cu

mult mai banal: pășind strâmb, pe un teren muntos, un cal covârșit de poveri ar fi putut declanșa cu ușurință consecințe fatale.¹⁴

A mai fost și Godevere, o nobilă care a ales să îl însoțească pe soțul ei, contele Balduin de Bouillon, în călătoria lui spre Răsărit. Godevere s-a îmbolnăvit lângă Maraș (în Turcia modernă) și s-a stins repede, sănătatea ei înrăutățindu-se zilnic până când, sleită de puteri, a murit. Această aristocrată de origine engleză a fost îngropată într-un colț obscur și exotic din Asia Mică, la mare depărtare de casă, într-un loc despre care strămoșii și rudele ei nu vor fi auzit niciodată.¹⁵

Apoi, au mai fost alții, ca Raimbold Cretons, un tânăr cavaler din Chartres, care a ajuns la Ierusalim și a participat la asaltul asupra orașului. El a fost primul cavaler care s-a urcat pe scările ce fuseseră proptite de ziduri, neîndoielnic năzuind cu ardoare la cinstea și la onoarea cu care avea să fie încununat primul om care pătrundea în oraș. Însă urcușul lui Raimbold fusese urmărit de un apărător al meterezelor, nu mai puțin înverșunat și el, care i-a dat o lovitură retezându-i de tot un braț și pe celălalt ciuntindu-i-l aproape complet; Raimbold măcar a scăpat cu viață și a fost martor la căderea Ierusalimului.¹⁶

Dar totodată au fost și oamenii a căror misiune s-a încheiat glorios. Marii conducători ai Primei Cruciade — Bohemond, Raimond de Toulouse, Godefroi și Balduin de Bouillon, Tancred și alții — au devenit nume providențiale pe tot cuprinsul Europei, ca urmare a cuceririi Orașului Sfânt. Înfăptuirile lor au fost comemorate în nenumărate cronici, în versuri și în cântări, precum și într-o nouă formă de literatură: romanul medieval. Succesul lor avea să constituie un etalon pentru toate cruciadele ulterioare. Era greu să te ridici la asemenea standarde.

Despre Prima Cruciadă, unul dintre cele mai renumite evenimente din istorie, s-a scris enorm. Povestea unor cavaleri care au pornit la luptă și au străbătut Europa pentru a elibera Ierusalimul i-a fascinat pe cronicarii din acea vreme și, de atunci, i-a pasionat pe istorici și pe cititori deopotrivă. Povești despre fapte de vitejie uluitoare, despre primele întâlniri cu turcii musulmani, despre greutățile îndurate de pelerinii înarmați în timpul călătoriei lor spre est — încheindu-se cu măcelul sângeros al populației Ierusalimului în 1099 — și-au prelungit răsunetul prin cultura apuseană vreme de aproape o mie de ani. Imagini și teme din cruciadă au proliferat în muzica, în literatura și în arta Europei. Însuși cuvântul „cruciadă“ — literal, „drumul Crucii“ — a ajuns să capete un înțeles mai

larg: o odisee periculoasă, dar în cele din urmă victorioasă, întreprinsă de forțele binelui împotriva răului.

Prima Cruciadă a acaparat imaginația populară datorită dramatismului și violenței ei. Dar nu a fost doar efectul teatral: expediția și-a păstrat fascinația asupra Apusului, deoarece a modelat atât de multe evenimente din cele ce aveau să urmeze: ascensiunea puterii papale, confruntarea dintre creștinism și islam, evoluția conceptelor de război sfânt, pietate cavalierească și devoțiune religioasă, apariția statelor maritime italiene și întemeierea coloniilor din Orientul Mijlociu. Toate și-au avut rădăcinile în Prima Cruciadă.¹⁷

În mod deloc surprinzător, literatura despre acest subiect continuă să înflorească. Deși generații întregi de istorici au scris despre expediție, o excepțională școală de cărturari moderni a produs opere originale și remarcabile pe parcursul ultimelor decenii. Subiecte cum ar fi viteza de mers a armatei cruciaților, aprovizionarea și monedele folosite au fost examinate amănunțit.¹⁸ Corelația dintre principalele surse narrative occidentale a fost avută în vedere de asemenea, recent chiar de o manieră destul de provocatoare.¹⁹ În ultimii câțiva ani, atenția s-a îndreptat spre înțelegerea fundalului apocaliptic al expediției la Ierusalim și al lumii medievale timpurii, în general.²⁰

Au fost aplicate abordări novatoare privind cruciada: unii psihanaliziști au sugerat că, de fapt, cavalerii care au mers la Ierusalim căutau un debușeu pentru a-și elibera tensiunile sexuale refulate, în timp ce unii economiști au analizat dezechilibrele dintre cerere și ofertă la sfârșitul secolului al XI-lea și au explorat expediția din perspectiva alocării resurselor din Europa și din Mediterana în perioada Evului Mediu timpuriu.²¹ Geneticienii au evaluat probe mitocondriale din sudul Anatoliei, străduindu-se astfel să înțeleagă mișcările de populație de la sfârșitul secolului al XI-lea.²² Alții au subliniat că perioada din preajma cruciadei a fost singurul moment din istorie, înainte de sfârșitul secolului XX, când PIB-ul a depășit creșterea populației, implicația fiind că pot fi găsite paralelisme între demografia medievală și, respectiv, modernă în corelație cu avântul economic.²³

Și totuși, în pofida fascinației noastre perene față de Prima Cruciadă, prea puțină atenție s-a acordat vreodată adevăratelor ei origini. Timp de aproape zece secole, punctul central pentru scriitori și pentru cărturari a fost papa Urban al II-lea, cu discursul său mobilizator de la Clermont și impulsivitatea cavalerilor Europei. Cu toate acestea catalizatorul pentru

expediția la Ierusalim nu a fost papa, ci o cu totul altă personalitate: chemarea la luptă lansată de Urban a fost rezultatul unui apel direct pentru ajutor venit de la Răsărit, din partea împăratului de la Constantinopol, Alexios I Comnen.

Întemeiată în veacul al IV-lea, ca a doua capitală de unde Imperiul Roman putea guverna întinsele sale provincii din estul Mediteranei, „Noua Romă“ a ajuns să fie cunoscută curând ca orașul fondatorului ei, împăratul Constantin. Constantinopol, bine adăpostit pe țărmul vestic al Bosforului, s-a dezvoltat devenind cel mai mare oraș din Europa, împodobit cu arce de triumf, palate, statui de împărați și nenumărate biserici și mănăstiri clădite în veacurile ce au urmat adoptării creștinismului de către Constantin.

Imperiul Roman de Răsărit a continuat să înflorească și după ce provinciile din Apus au dispărut, iar „Vechea Romă“ a căzut în secolul al V-lea. Prin 1025, acest imperiu controla cea mai mare parte din Balcani, sudul Peninsulei Italice, Asia Mică, precum și mari porțiuni din Caucaz și nordul Siriei, și își extinsese ambițiile până în Sicilia. După șaptezeci de ani, tabloul era destul de diferit. Cotropitorii turci năvăliseră în Anatolia, prădând câteva orașe importante și perturbând grav societatea din provincii. Balcanii înduraseră timp de zeci de ani atacuri aproape neconținute, având în mare măsură aceleași consecințe. Între timp, teritoriile imperiale din Apulia și din Calabria fuseseră pierdute complet, fiind ocupate de aventurieri normanzi, care cuceriseră sudul Peninsulei Italice în nici două decenii.

Alexios Comnen a fost omul care a stat între prăbușirea imperiului și salvarea lui. Alexios, un excepțional tânăr general, nu moștenise tronul, ci îl acaparase printr-o lovitură militară în 1081, la vârsta de aproximativ douăzeci și cinci de ani. Primii ani după preluarea puterii au fost incomozi pentru el, căznindu-se să se ocupe de amenințările externe cu care se confrunta Bizanțul și trebuind totodată să se impună ca împărat în întregul imperiu. Ca uzurpator, lipsindu-i legitimitatea puterii conferite de succesiune, Alexios a adoptat o abordare pragmatică pentru a-și consolida poziția, centralizând autoritatea și promovând aliați apropiați și membri ai familiei sale în cele mai importante funcții din Bizanț. Dar, pe la mijlocul anilor 1090, își pierdea autoritatea politică, iar Imperiul Bizantin se clătina din cauza incursiunilor violente venite din toate părțile.

În 1095, Alexios a trimis soli la Urban al II-lea, cu un mesaj urgent. Găsindu-l pe papă la Piacenza, aceștia „au implorat pe Sanctitatea Sa și

pe toți binecredincioșii întru Hristos să acorde ajutor împotriva păgânilor pentru apărarea acestei sfinte Biserici, care fusese acum aproape nimicită în acea regiune de către infidelii care o cuceriseră până chiar sub zidurile Constantinopolului²⁴. Urban a reacționat imediat, declarând că el va porni spre nord, în Franța, pentru a strânge laolaltă forțe militare menite să vină în ajutorul împăratului. Acest apel venit de la Alexios a fost ceea ce a declanșat Prima Cruciadă.

Deși sosirea unor ambasadori bizantini este cu regularitate consemnată în istoriile moderne ale Primei Cruciade, ceea ce cerea însă împăratul — și de ce — a fost trecut sub tăcere. Ca urmare cruciada este văzută îndeobște drept chemarea la arme lansată de papă, cu ostași creștini luptând în drumul lor spre Ierusalim, în numele Domnului. Aceasta, desigur, este turnura pe care a căpătat-o povestea, aproape imediat ce cavalerii s-au ridicat pe zidurile orașului în 1099, iar de atunci a fost adoptată aproape uniform de scriitori, artiști, producători de film și alții. Însă adevăratele origini ale Primei Cruciade se află în ce s-a întâmplat în și în jurul Constantinopolului la sfârșitul secolului al XI-lea. Această carte va arăta că rădăcinile expediției nu se găsesc în Apus, ci în Răsărit.

De ce a solicitat ajutor Alexios în 1095? De ce a apelat la papă, un conducător religios fără însemnate resurse militare proprii? Și, de fapt, ținând seama de spectaculoasa scindare dintre Biserica Catolică și Biserica Ortodoxă din anul 1054, de ce mai era dispus Urban să îi acorde ajutor împăratului? De ce a așteptat Alexios până în 1095 pentru a-și formula rugămintea de a primi sprijin, când turcii deveniseră stăpâni ai Asiei Mici încă din 1071, după dezastruoasa înfrângere a armatei bizantine în bătălia de la Manzikert? Pe scurt, de ce a existat o Primă Cruciadă?

Există două motive pentru care istoria cruciadei a fost atât de denaturată. În primul rând, după capturarea Ierusalimului, o puternică școală de gândire istorică scriind în Europa Apuseană, dominată aproape în exclusivitate de călugări și de clerici, s-a străduit din răspuțeri să accentueze rolul central jucat de papă în conceperea expediției. Acest lucru, la rândul său, a fost consolidat prin înființarea unui șir de state ale cruciaților în Levant, cu baza la Ierusalim, Edessa, Tripoli și, mai presus de toate, Antiohia. Aceste noi state aveau nevoie de povești care să explice anume cum ajunseseră sub controlul cavalerilor apuseni. Atât în ce privește originea cruciadei, cât și urmările ei, rolul Bizanțului și al lui Alexios I Comnen era extrem de inoportun — mai ales că multe dintre succesele

cruciaților fuseseră obținute pe spezele Imperiului Roman de Răsărit. De aceea, istoricilor apuseni le convenea să explice expediția din perspectiva papalității și a cavalerilor creștini, și să îl lase deoparte pe împăratul răsăritean.

Al doilea motiv pentru intensa focalizare asupra Apusului decurge din problemele izvoarelor istorice. Izvoarele latine pentru Prima Cruciadă sunt bine cunoscute — și sunt extraordinar de savuroase. Relatări narative, cum ar fi cronica anonimă *Gesta Francorum*, oferă, pe de o parte, istorisiri unilaterale despre bravura personală a unor indivizi, ca viteazul Bohemond, iar pe de altă parte îngroașă vicleșugurile „ticălosului” împărat Alexios, care uneltea să îi înfrângă pe cruciați prin șiretenia și prin matrapazlăcurile lui. Autori ca Raimond de Aguilers, Albert de Aachen și Fulcher de Chartres furnizează îndreptare nu mai puțin plastice și intolerante privind această expediție, în care s-au văzut ciocniri repetate între conducătorii ei, mânați de orgolii și de spirit de întâietate, și unde duplicitatea și trădarea erau trăsături regulate. Cronicarii consemnează conflicte în care reușita cocheta frecvent cu dezastrul; povestesc cum moralul tuturor s-a prăbușit când capetele cavalerilor capturați erau catapultate în tabăra cruciaților în timpul asedierii orașelor; scriu despre grozăvia de a vedea preoți spânzurați cu capul în jos peste zidurile cetății și bătuți, pentru a-i oripila pe occidentali; scriu despre nobili desfrânându-se cu amorezele lor prin livezi, încolțiți de iscoade turcești și executați în mod monstruos.

Spre deosebire de acestea, sursele esențiale din Răsărit sunt mai complexe. Problema nu constă în cantitatea materialului, din moment ce există un mare număr de relatări, scrisori, cuvântări, rapoarte și alte documente scrise în greacă, armeană, siriacă, ebraică și arabă, care lasă să se întrevadă prețioase aspecte legate de preludiul cruciadei. Dificultatea, mai degrabă, vine din faptul că toate acestea au fost exploatate mult mai slab decât sursele corespondente latine.

Cel mai important și cel mai dificil dintre aceste texte din Răsărit este *Alexiada*. Scrisă la mijlocul secolului al XII-lea de Ana Comnena, prima născută dintre copiii lui Alexios, această cronică a domniei împăratului a fost deopotrivă greșit folosită și greșit înțeleasă. Textul, compus într-o limbă greacă plină de înflorituri stilistice, abundă în nuanțe, aluzii și sensuri ascunse, care pot fi omise cu ușurință. În special succesiunea cronologică a evenimentelor, oferită de autoare, este adesea imprevizibilă: evenimentele sunt frecvent plasate greșit, scindate în două sau dublate.

Scriind după aproape cinci decenii de la întâmplările pe care le descrie, Ana Comnena poate fi iertată pentru greșelile ocazionale pe care le face în privința ordinii în care s-au petrecut evenimentele — un aspect pe care însăși autoarea îl recunoaște în text: „Scriind acum aceste cuvinte, este aproape vremea de a aprinde lămpile; pana mea se mișcă alene pe hârtie, iar eu însămi mă simt aproape prea moleșită pentru a mai scrie, căci cuvintele îmi scapă. Trebuie să folosesc nume barbare și sunt nevoită să descriu amănunțit o sumedenie de evenimente care s-au petrecut într-o succesiune rapidă. Drept urmare, este imposibil ca între principalul corp al istoriei și fluxul narațiunii să nu se producă fragmentări din cauza întreruperilor. Fie ca aceia cărora le place textul să nu îmi poarte ranchiună pentru aceasta.”²⁵

Imaginea istoricului ghemuit deasupra unui manuscris, lucrând până târziu în nopțe, este emoționantă și fermecătoare; dar aici avem de-a face cu un procedeu literar, la fel cum este și scuza abilă a autoarei privind greșelile ei, genul de avertisment standard folosit de scriitorii din Antichitatea clasică, ale căror opere constituie un model pentru *Alexiada*. De fapt, opera Anei Comnena este extrem de bine documentată, bazându-se pe o impresionantă arhivă de scrisori, documente oficiale, însemnări de campanie, povești de familie și alte materiale scrise.²⁶

Deși unele probleme legate de cronologia *Alexiadei* au fost identificate de specialiști, multe altele, totuși, nu au fost sesizate. Acest lucru, la rândul său, a dus la erori majore privind ordinea îndeobște acceptată a evenimentelor care au avut loc în timpul domniei lui Alexios I Comnen. Cea mai însemnată dintre aceste inadvertențe se referă la situația din Asia Mică în ajunul cruciadei. Tabloul prezentat de textul Anei Comnena induce în eroare; de fapt, o reevaluare atentă a *Alexiadei* — coroborată cu alte izvoare documentare — scoate la iveală concluzii neașteptate, care contravin drastic cu punctele de vedere stabilite de multă vreme. În trecut s-a presupus că împăratul bizantin ar fi solicitat sprijin militar din Apus pentru a întreprinde o recucerire oportunistă și ambițioasă a Asiei Mici dintr-o poziție de forță. Realitatea era foarte diferită. Strigătul lui de ajutor era o ultimă și disperată aruncare de zaruri din partea unui cârmuitor a cărui orânduire și al cărui imperiu se aflau la un pas de prăbușire.

Faptul că situația din Asia Mică în ajunul Primei Cruciate nu a fost înțeleasă adecvat în trecut comportă o semnificație ieșită din comun. Cavalerii se îndreptau spre est pentru a-i învinge pe turci, un inamic redutabil care îngenunchease Imperiul Bizantin. Reprezentând, la origine,

o parte din confederația tribală oghuz — pe care istoricii arabi o localizau la est de Marea Caspică —, turcii erau un popor al stepelor, care prin bravura și prin iscusința lor militară au dobândit o influență crescândă asupra califatului de la Bagdad, în perioada de fărâmițare a acestuia la sfârșitul secolului al X-lea. Începând din anii 1030, nu după mult timp de la adoptarea islamului, turcii au reprezentat forța dominantă din regiune, iar după nici o generație au devenit stăpânii Bagdadului propriu-zis, când conducătorul lor, Tughril Beg, a fost numit, de către calif, sultan cu puteri executive depline.

Înaintarea lor spre vest a fost implacabilă. Raidurile au început curând în Caucaz și în Asia Mică, stârnind tulburări și provocând panică în rândul populațiilor locale. Turcii puteau să se deplaseze rapid și, din câte se pare, fără a lăsa urme, datorită cailor lor scunzi din Asia Centrală, care prin puterea și prin robustețea caracteristică erau ideali pe terenurile muntoase și prin ravinele povârnite ale acestei regiuni; erau cai „iuți ca vulturii, cu copite solide ca piatra“, potrivit uneia dintre surse. Se spune că turcii îi atacau pe cei care îi întâlneau în cale „aidoma unor lupi devorându-și prada“²⁷.

Când Urban a ajuns să rostească discursul său la Clermont, turcii distruseră administrația militară și provincială a Anatóliei, care rămăsese intactă timp de secole întregi, și capturaseră cele mai importante orașe ale creștinătății timpurii: așezări ca Efes, unde trăise Sfântul Ioan Evanghelistul; Nicea, unde avusese loc primul sinod ecumenic al Bisericii Creștine din mileniul întâi; și Antiohia, unde Sfântul Petru însuși și-a avut inițial scaunul episcopal — toate acestea au fost pierdute, trecând sub ocupația turcilor în anii dinaintea cruciadei. Nu era de mirare, așadar, dacă papa pleda pentru salvarea Bisericii Răsăritene în cuvântările și în scrisorile sale de la mijlocul anilor 1090.

Contextul Primei Cruciade nu trebuie căutat pe colinele de la Clermont sau la Vatican, ci în Asia Mică și în Constantinopol. Pentru prea mult timp, istoria cruciadei a fost dominată de voci apusene. Însă cavalerii care au pornit în expediție în 1096, însuflețiți de mari așteptări, reacționau la o criză care căpăta amploare de cealaltă parte a Mediteranei. Colapsul militar, războiul civil și tentativele de lovituri de palat aduseră Imperiul Bizantin pe marginea prăpastiei. Alexios I Comnen a fost nevoit să se întoarcă spre Apus, iar apelul său către papa Urban al II-lea a devenit catalizatorul pentru tot ce a urmat.

CRIZA DIN EUROPA

Prima Cruciadă a fost definitivă pentru Evul Mediu. A stabilit o identitate comună pentru cavalerii din Europa, ancorată ferm în credința creștină. A influențat astfel comportamentul, încât pietatea și slujirea s-au evidențiat drept calități personale deosebit de prețuite, fiind preamărite în versuri, în proză, în cântări și în arta plastică. A idealizat conceptul de cavaler cucernic, care lupta pentru Dumnezeu. L-a consacrat pe papă în rolul de conducător, atribuindu-i nu doar o semnificație spirituală, ci și o importanță politică. A conferit un scop comun principatelor occidentale, creând o conjunctură în care apărarea Bisericii nu era doar ceva de dorit, ci o obligație. Din Prima Cruciadă s-au dezvoltat ideile și structurile care au modelat Europa până la Reformă.

În mod paradoxal, cruciada propriu-zisă a fost produsul discordiei și al dezbinării, întrucât Europa ajunsese să fie sfâșiată de tulburări și de crize în a doua jumătate a secolului al XI-lea. Această perioadă a fost marcată de cuceriri și de bulversări pe tot continentul. Anglia era sub ocupație normandă, după ce cu greu izbutise să reziste atacurilor persistente din Scandinavia. Apulia, Calabria și Sicilia erau, de asemenea, în curs de a fi transformate de imigranți din Normandia, întâi mercenari și, apoi, oportuniști, care erau atrași spre sud de bogatele recompense financiare de care puteau profita. Spania era în tranziție, ocupanții ei musulmani fiind izgoniți treptat din toate orașele, după trei secole de stăpânire a peninsulei. Germania, de asemenea, era în prefaceri, mari răcoale izbucnind împotriva coroanei în mod regulat. În același timp, Imperiul Bizantin se afla sub o presiune cronică, frontierele lui nordice, estice și vestice fiind amenințate, atacate și cotoprite de vecini tot mai agresivi.

Secolul al XI-lea a fost, de asemenea, o perioadă de dispute violente între papalitate și principalii potențați ai Europei, în care suverani erau excomunicați spectaculos, apoi uneori erau reabilitați, pentru ca pe urmă să fie încă o dată anatemiizați. Aproape toate figurile de vârf ale acestei epoci — Henric al IV-lea al Germaniei, Filip I al Franței, regele Harold al Angliei, împăratul bizantin Alexios I Comnen și ducele normand Robert Guiscard — au fost excomunicate cel puțin o dată de către papalitate, în încercările ei de a-și afirma autoritatea asupra lumii laice.

Atât de mari erau dezbinările chiar și în sânul Bisericii, încât la sfârșitul secolului al XI-lea existau papi rivali, fiecare pretinzând a fi moștenitorul legitim al scaunului Sfântului Petru și fiind susținut de clerici rivali pretinzând și ei a fi corpul elector legitim. Pe lângă aceasta, exista Biserica bizantină, care se afla într-un dezacord acut cu practicile și cu învățăturile devenite normative în Apus, și într-o stare de schismă cu papalitatea. Totuși cea mai înveninată și mai încrâncenată dispută cuprinzând Europa în această perioadă punea în pericol viabilitatea Bisericii ca întreg: o altercație majoră devastase relațiile dintre papa Grigore al VII-lea și cel mai puternic om din Europa, Henric al IV-lea al Germaniei. Predecesorii lui Henric puseseră stăpânire pe nordul Peninsulei Italice și se autointitulară împărați ai Romei, în anii 960; de aceea urmăreau îndeaproape și cu atenție mișcările papalității, păstrându-și dreptul de a se implica în alegerile papale. Relațiile dintre Grigore al VII-lea și Henric al IV-lea au debutat destul de promițător, după numirea în aprilie 1073 a lui Grigore, „un om credincios, destoinic cu adevărat în ambele ramuri [sacră și laică] ale cunoașterii, un iubitor excepțional al echității și dreptății, puternic în restriști... onorabil, modest, sobru, cast, ospitalier“¹. Papa a căpătat încredere din mesaje trimise de împărat după alegerea sa. Henric, i-a scris el unui adept, „ne-a trimis cuvinte pline de amabilitate și de obedi-ență, cum din câte ne amintim noi nici el, nici predecesorii săi nu au scris vreodată pontifilor de la Roma“².

Nu a durat mult timp, totuși, până ca relațiile să degenereze. Chiar di-nainte de a deveni papă, Grigore fusese un pragmatic, cu opinii înveterate despre reformarea Bisericii și o centralizare mai eficientă a puterii la Roma. De un interes deosebit era chestiunea numirilor în funcții înalte în cadrul Bisericii, multe dintre acestea fiind vândute prin procedee ce frizau corupția organizată. Unele posturi superioare aduceau stipendii lucrative, precum și influență și autoritate, fiind de aceea o sinecură extrem de râvnită — recompense utile urmând să fie distribuite de către conducătorii puternici.³

Tentativele lui Grigore de a reforma cutumele, interzicând vânzarea funcțiilor ecleziastice și decretând că doar el avea dreptul de a face numiri în rândul clerului, l-au plasat pe o traiectorie conflictuală cu Henric, care detesta profund amestecul papei în treburile Bisericii germane. Până în anul 1076, relațiile se înrăutățiseră într-o asemenea măsură încât papa l-a excomunicat pe Henric, declarând că „în numele Atotputernicului Dumnezeu, Tatăl, Fiul și Sfântul Duh, prin puterea și autoritatea ta, îi tăgăduiesc regelui Henric, fiu al împăratului Henric, care s-a ridicat cu o mândrie nemaiauzită împotriva Bisericii tale, dreptul de a mai conduce întregul regat al germanilor și al Italiei, și îi absolv pe toți creștinii de legătura oricărui jurământ pe care l-au făcut, sau îl vor face, față de el; și interzic oricui să îi slujească acestuia ca rege”⁴.

Nu e surprinzător că astfel confruntările s-au întezit, adepții lui Henric declarând că papa era un criminal, iar episcopii leali suveranului german rostind sentința de excomunicare asupra pontifului însuși.⁵ Deși cei doi bărbați s-au reconciliat pentru scurt timp în ultima parte a anilor 1070, relațiile dintre ei s-au curmat definitiv după ce papa a fost convins să își acorde sprijinul unor inamici puternici ai împăratului Germaniei, care urmăreau să îl detroneze. După ce Grigore a validat pretențiile la tron ale unuia dintre acești rivali, lăudându-l pentru umilitatea, supunerea și dragostea lui pentru adevăr, în contrast cu mândria, nesupunerea și înșelăciunea lui Henric, împăratul a luat măsuri drastice.⁶

Episcopii din Germania și din nordul Italiei au fost convocați la un conciliu bisericesc, la Brixen (Bressanone), în iunie 1080. Acolo, s-a propus ca Grigore să fie expulzat din Roma cu forța și înlocuit printr-un papă „ortodox”. Wilbert, arhiepiscop de Ravenna, a fost nominalizat ca papă ales, încoronarea lui urmând să aibă loc la Roma în primăvara anului următor.⁷ Împiedicat inițial să ajungă, din cauza unor răscoale în Germania, Henric al IV-lea s-a pornit cu oastea în cele din urmă spre Peninsula Italică, înaintând și cucerind Roma în 1084. Wilbert a fost imediat pus pe scaunul papal, cu numele de papa Clement al III-lea, în bazilica Sfântul Petru. Peste o săptămână, Henric însuși a fost încoronat împărat al Romei. „Am fost uns de Papa Clement”, a scris el, „și am fost investit împărat prin consimțământul tuturor romanilor în Sfânta Zi a Paștilor, în ovațiile întregului popor roman.”⁸

Consacrarea lui Clement ca antipapă, pretinzând a fi adevăratul moștenitor al scaunului Sfântului Petru și fiind susținut de o parte a înaltului cler, amenința să scindeze în două Biserica Romană. Deși Grigore s-a

refugiat în Laterano și, în cele din urmă, a fugit din Roma la Salerno, unde a murit în exil în 1086, incertitudinea și confuzia au continuat să involbureze papalitatea. A fost nevoie de aproape un an ca să fie numit un succesor în locul lui Grigore al VII-lea, dar chiar și atunci candidatul ales ca papă, Victor al III-lea, a trebuit să fie instalat oarecum cu forța. Moartea sa, după doar un an și jumătate, a dus la noi alegeri și a provocat alte răzvrătiri. În martie 1088, Odo, cardinal episcop de Ostia, a fost numit papă, luându-și numele de Urban al II-lea; totuși nu a fost recunoscut în teritoriile supuse lui Henric al IV-lea din Germania ori din nordul Italiei. În Biserică domnea haosul.

Schisma din Biserica Apuseană nu a părut să se remedieze în anii ce au urmat. În deceniul dinaintea Conciliului de la Clermont în 1095, cel care s-a situat pe o poziție mai puternică a fost Clement al III-lea, și nu Urban al II-lea. Cel de-al doilea, de fapt, nu a putut nici măcar să pătrundă, decât arareori, în interiorul zidurilor Romei în primii ani ai pontificatului său: până și alegerea lui se desfășurase în Terracina, departe de Orașul Etern, controlat în continuare cu strășnicie de forțele leale împăratului. Deși a izbutit pentru scurt timp să intre în Roma în 1089, celebrând momentul cu o procesiune, cu o slujbă de investire și cu proclamarea unei enciclice, Urban al II-lea s-a retras repede din nou, neîncumetându-se să rămână în oraș mai multă vreme.⁹ Când a revenit de Crăciun în 1091 și în 1092, a fost nevoit să campeze în exteriorul zidurilor orașului, neavând posibilitatea de a-și îndeplini cele mai elementare îndatoriri ca papă, inclusiv oficierea liturghiei în bazilica Sfântul Petru.¹⁰

Idea că Urban ar putea fi capabil să acționeze și să le insuflă cavalerilor creștini misiunea de a se ridica la luptă, pornind să dezrobească Ierusalimul, ar fi părut rizibilă în momentul alegerii sale. Cu toate că papa a urmărit îndeaproape evoluția situației din Spania, unde erau raportate victorii asupra musulmanilor, nu putea să facă mai mult decât să trimită scrisori entuziaste de sprijin și de încurajare.¹¹ Însă, ținând seama de anevoințele prin care Urban trecea ca papă acasă, îngrijorările lui pentru soarta credincioșilor din Răsărit, deși poate sincere, ar fi avut prea puțină pondere și niciun fel de influență într-o lume unde el însuși se căznea să își ralieze adepți chiar și la Roma, darămite altundeva în Europa.

În schimb, Clement al III-lea își consolida cu perseverență poziția ca adevărat cap al Bisericii Catolice. La sfârșitul anilor 1080, a trimis o sumedenie de scrisori lui Lanfranc, arhiepiscop de Canterbury, invitându-l la Roma, cerând să îi trimită tributul papal și oferindu-se să intervină

în disputele din Anglia. De asemenea, i-a îndemnat insistent pe regele Angliei și pe episcopi să furnizeze ajutor Bisericii mamă.¹² Clement a comunicat cu sârbii, confirmând numiri clericale și trimițând un ornament ecleziastic special — un paliu — arhiepiscopului de Antivari.¹³ A luat legătura cu capul bisericii din Kiev, capitala statului rus medieval, trimițându-i mesaje de bunăvoință.¹⁴ Se comporta exact cum trebuia să se comporte papa: serviabil, arogându-și dreptul de a contacta, de a povățui și de a sprijini figurile marcante din lumea creștină. Verosimil ar fi părut ca, de fapt, Clement al III-lea, și nu Urban, să ajungă să rostească acel gen de discurs și să stârnească acel gen de reacție care să poată unifica Biserica la mijlocul anilor 1090.

Punctul în care Urban al II-lea a avut totuși un avantaj față de rivalul său se referea la relațiile sale cu Biserica Răsăriteană — deși nici acest lucru nu era lipsit de dificultăți. La origine, Roma și Constantinopol fuseseră două dintre cele cinci scaune episcopale primare ale creștinătății, alături de Antiohia, Alexandria și Ierusalim. Prin cucerirea ultimelor trei de către cuceritorii islamici în secolul al VII-lea, celelalte două orașe au ajuns automat în faza unei rivalități inerente. Dispute despre importanța lor relativă, precum și despre chestiuni de doctrină și de practică au izbucnit regulat, iar schimburile de mesaje furioase între papa Nicolae I și conducătorul Bisericii din Constantinopol, patriarhul Fotie, împinseseră relațiile într-un punct deosebit de critic în secolul al IX-lea.

În mod normal totuși, timpul a atenuat tensiunile, iar aceste certuri au fost întrerupte de lungi perioade de cooperare. Un manual bizantin din veacul al X-lea arată modul în care se cuvenea ca împăratul din Constantinopol să i se adreseze în scris papei, respectând o formulă prestabilită: „În numele Tatălui și al Fiului și al Duhului Sfânt, unul și singurul nostru Dumnezeu. (nume lăsat necompletat) și (nume lăsat necompletat), împărați ai romanilor, cu credință în Dumnezeu, lui (nume lăsat necompletat) Sanctitatea Sa papa de la Roma și părintele nostru spiritual“. La fel, erau stipulați termenii respectuoși cu care ambasadorii de la Roma se cuvenea să i se adreseze împăratului.¹⁵ Aceste formule sugerează că, de fapt, cooperarea între Est și Vest era mai degrabă o regulă decât o excepție.

Totuși, la mijlocul secolului al XI-lea, relațiile dintre Roma și Constantinopol s-au deteriorat acut. O misiune trimisă de papa Leon al IX-lea în 1054 pentru a explora interese comune în Peninsula Italică, unde Bizanțul controla regiunile Apulia și Calabria, a eșuat spectaculos.

Tratativele au debutat cu stângul, discuția îndreptându-se nu spre o posibilă alianță, ci spre diferențele dintre ritul latin și cel grecesc în oficierea euharistiei. Așa cum arată cu irascibilitate documentele sursei, era extrem de important să se stabilească dacă pentru trupul lui Hristos trebuia să se folosească pâine dospită sau nedospită (azimă). Lucrul cel mai însemnat, totuși, se referea la adăugarea așa-numitei clauze *flioque* la Crez, prin care se susținea că Duhul Sfânt ar purcede nu doar de la Tatăl, ci și de la Fiul. Propusă inițial la un conciliu bisericesc din Spania, în secolul al VI-lea, la care, în mod semnificativ, nu au participat prea mulți clerici importanți, utilizarea acestei clauze fusese la început condamnată până și de papalitate. Totuși controversata clauză *flioque* a devenit din ce în ce mai răspândită într-o lume în care reglementarea practicilor nu era întotdeauna un lucru ușor. La începutul secolului al XI-lea, ajunsese să fie folosită pe o scară atât de largă încât a fost acceptată formal ca făcând parte din Crez. Adăugarea clauzei de către Biserica Romei a fost înfierată cu furie în partea de est a Mediteranei, mai presus de toate la Constantinopol.

După ce ambasada a ajuns în capitala bizantină, lucrurile s-au agravat rapid. În 16 iulie 1054, legatul papal, cardinalul Humbert de Silva Candida, împreună cu alți trimiși de la Roma au pășit furtunos în marea incintă a bisericii Sfânta Sofia din Constantinopol, în timpul celebrării euharistiei. Într-un moment de mare dramatism, aceștia au mers direct până în partea din față a bisericii, fără să se oprească pentru închinăciuni și pentru rugăciuni. În fața clerului și a enoriașilor, au scos un document și, cu insolență, l-au pus pe sfântul altar. Patriarhul Constantinopolului, scria acolo, abuzase de funcția lui și era vinovat de multe erori în credințele și în învățăturile lui. Prin aceasta, era imediat excomunicat și osândit în iad cu toți păcătoșii eretici, care erau înșiruiți meticulos. Patriarhul și susținătorii săi erau dați veșnicei osânde, unde le era sortit să îndure chinurile iadului împreună cu „Diavolul însuși și cu îngerii lui căzuți, doar dacă nu se căiau. Amin. Amin. Amin“. Acestea fiind zise, Humbert s-a răsucit pe călcâie și a ieșit din biserică, oprindu-se să își scuture praful de pe sandale când a ajuns la ușile Sfintei Sofia. Atunci, s-a întors spre enoriași și a declarat solemn: „Dumnezeu vede și judecă“¹⁶.

Acesta a fost nadirul în relațiile dintre Roma și Constantinopol, cunoscut până în ziua de azi drept Marea Schismă. Animizitatea dintre Răsărit și Apus a devenit acum aproape instituționalizată. În 1078, bu-năoară, Grigore al VII-lea a emis o notă, excomunicându-l pe Niceforos

al III-lea Botaneiates, deși noul împărat nu avusese niciun fel de contact cu Roma; peste trei ani, papa a făcut același lucru în privința lui Alexios I Comnen, după ce acesta l-a detronat pe Niceforos.¹⁷ Cam în aceeași perioadă, papa nu numai că a aprobat un atac asupra Bizanțului, ci i-a și oferit conducătorului asaltului un stindard pe care să îl poarte în lupta împotriva armatei imperiale. Ba a mers chiar până acolo încât să îl valideze pe Robert Guiscard, artizanul atacului, drept candidat legitim pentru tronul Constantinopolului, deși cuceritorul normand nu mărturisise vreă pretenție reală și nici nu avea vreă șansă realistă de a se instala ca împărat.¹⁸

Toate acestea scot pregnant în relief chemarea la luptă lansată de Urban la Clermont. Așa cum arată limpede izvoarele contemporane de la sfârșitul anului 1095 și de la începutul anului 1096, papa a ținut să atragă atenția asupra suferințelor creștinilor din Asia Mică și asupra persecuțiilor îndurate de bisericile din Răsărit — adică bisericile de rit grecesc.¹⁹ Ce a determinat această răsturnare în relațiile dintre Roma și Constantinopol? Motivele pentru această extraordinară schimbare se află în lupta pentru controlul Bisericii ca întreg în ultima parte a secolului al XI-lea și, în special, în slăbiciunea poziției lui Urban în Apus.

Când a devenit papă, Urban și-a putut da seama cu amărăciune că planurile lui erau mereu dejucate de Clement al III-lea și de protectorul acestuia, Henric al IV-lea; de aceea s-a văzut nevoit să clădească punți oriunde era posibil. Unul dintre primele demersuri pe care le-a întreprins a fost să se concilieze cu Constantinopolul. La scurtă vreme după alegerea sa în 1088, papa a trimis o mică delegație în capitala imperială pentru a discuta subiectele sensibile care provocaseră ruptura în urmă cu trei decenii. După ce au fost primiți de împărat, trimișii au rezolvat problemele „cu amabilitate și aplecare“, cum s-a exprimat unul dintre comentatorii contemporani, înglobând subiecte ca utilizarea pâinii dospite în ritul grecesc, precum și îndepărtarea numelui papei din sfintele dipticuri de la Constantinopol, care conțineau liste cu episcopii, vii sau morți, considerați a fi în comuniune cu Biserica.²⁰

Împăratul, Alexios I, era un fost general cu gusturi spartane, însuflețit de o religiozitate adevărată — un om care stătea treaz până noaptea târziu împreună cu soția lui, cufundat în studiul Sfintelor Scripturi, după cum povestea fiica lor mai mare.²¹ I-a ascultat pe ambasadorii papei și a poruncit întrunirea unui sinod pentru a discuta doleanțele lor, care includeau și plângerea că bisericile de rit latin din capitală fuseseră închise,

împiedicându-i astfel pe occidentalii care trăiau în oraș să se mai poată ruga. De asemenea, împăratul a condus personal o reuniune la care au participat patriarhii de Constantinopol și de Antiohia, doi arhiepiscopi și optsprezece episcopi, și a cerut să vadă documentele referitoare la decizia de a scoate numele papei din dipticuri. Fiind informat că asemenea documente nu existau și, mai mult chiar, că din câte se părea nu exista niciun fel de temeii canonic pentru lipsa numelui papei, a poruncit ca numele acestuia să fie reintrodus, potrivit cutumei.²²

Alexios a mers chiar mai departe. Prin intermediul solilor, împăratul l-a îndemnat pe papă să vină la Constantinopol, pentru a pune capăt disputelor care fuseseră atât de dăunătoare pentru Biserică în trecut. Într-un document pecetluit cu sigiliul imperial din aur, împăratul a propus convocarea unui conciliu special, format din înalți ierarhi greci și latini, pentru a dezbate zonele majore de divergență. Cât despre sine însuși, împăratul a făgăduit să se supună concluziilor stabilite pentru a ajunge la o definiție unitară a Bisericii lui Dumnezeu.²³

Patriarhul Constantinopolului, Nicolae al III-lea Grammatikos, i-a scris separat papei în octombrie 1089, exprimându-și încântarea că Urban dorea nespus să pună capăt disputei ecleziastice. Papa greșea însă, a scris cu deferență Nicolae, dacă avea impresia că patriarhul însuși ar nutri vreo animozitate față de creștinii latini. Se înșela, de asemenea, crezând că bisericile care practicau ritul apusean în capitală fuseseră închise; în realitate, occidentalii care trăiau la Constantinopol aveau permisiunea să se închine folosind ritul latin. „Noi dorim din toată inima, mai mult decât orice, unitatea Bisericii“, a scris Nicolae.²⁴

Acești pași au redeschis dialogul cu Roma și au netezit calea pentru o realiniere majoră a Imperiului Bizantin în ajunul Primei Cruciade. Un cleric bizantin important, Teofilact Hefaiistos, a primit însărcinarea de a pregăti un tratat care să minimizeze intenționat însemnătatea deosebiriilor dintre cutumele grecești și latine, pentru a domoli suspiciunile din Biserică de Răsărit. Multe dintre acele deosebiri erau mărunte, a scris el. Preoții latini țineau post sâmbăta, nu duminica; posteau incorect în timpul Postului Mare; spre deosebire de preoții ortodocși, nu aveau scrupule să poarte inele pe degete și, de asemenea, își tundeau părul și se bărbierau; nu se îmbrăcau în negru când oficiau liturghia, ci purtau veșminte de mătase colorate; nu îngenuncheau corect; și, spre deosebire de călugării greci, care erau cu strictețe vegetarieni, călugării latini nu se sfiau nicidecum să mănânce slănină și carne de toate felurile. Toate

aceste chestiuni ar putea fi cu ușurință rezolvate, a afirmat clericul, la fel ca problema dospirii pâinii folosite pentru euharistie.²⁵ Adaosul *flioque* la Crez era însă o problemă mai gravă, complet diferită, a subliniat el, iar aceia care au acceptat clauza aveau să coboare în flăcările iadului.²⁶ Cu toate acestea el tot mai nădăjduia că, până la urmă, clauza aceasta avea să fie îndepărtată.²⁷

Această re poziționare prudentă era menită să închidă clivajul dintre Constantinopol și Roma, nu doar în treburile religioase, ci și să aștearnă calea pentru o alianță politică, poate chiar militară. A fost o cotitură esențială în geneza Primei Cruciade și, totodată, o condiție prealabilă a apelului lansat de papă către cavalerii Europei pentru a porni în apărarea Bizanțului peste doar câțiva ani.

Urban a reacționat rapid la semnele pozitive de la Constantinopol. S-a deplasat în sud pentru a se întâlni cu unul dintre puținii săi susținători, contele Roger al Siciliei, și pentru a obține aprobarea acestuia privind îmbunătățirea legăturilor cu Bizanțul. Roger fusese îngrijorat multă vreme de intervenția agresivă a lui Henric al IV-lea în Italia. La mijlocul anilor 1080, unii susținători ai împăratului german îi ceruseră lui Henric să înainteze cu ostirea împotriva Constantinopolului și, apoi, spre Ierusalim, unde îl așteptau încoronări glorioase; pe parcurs, putea de asemenea să îi supună pe normanzi, luând în stăpânire Apulia și Calabria, cea de a doua în detrimentul lui Roger.²⁸ Roger a dat un răspuns neechivoc când a auzit de invitația lui Alexios de a ține un conciliu pentru repararea relațiilor: era necesar ca papa să participe și să scape Biserica de Marea Schismă.²⁹

Acesta era exact lucrul pe care Urban dorea să îl audă: îi oferea șansa de a prelua rolul de unificator al Bisericii. În contextul luptei sale cu Clement al III-lea, saltul înainte făcut de Urban era inestimabil — iar Clement știa asta. Clement al III-lea a aflat despre discuțiile rivalului său cu Constantinopolul de la Vasile de Calabria, un cleric bizantin riguros, a cărui nemulțumire venea din faptul că Urban îl împiedicase să își preia scaunul episcopal în sudul Italiei. Vasile fusese prezent la Conciliul de la Melfi din toamna anului 1089, când i s-a spus fățiș că avea să fie instalat ca ierarh la Reggio dacă recunoștea autoritatea papei. Îngrozit de faptul că doi colegi de-ai săi au procedat exact așa, Vasile a explodat cu furie.³⁰ În ochii lui, Urban nu era vrednic de a fi papă, la fel ca predecesorul său Grigore al VII-lea, „cel de trei ori blestemat“. I-a scris patriarhului Constantinopolului, descriindu-l pe papă ca un lup laș, care o lua la fugă când